

Ks. Józef Dębiński (UMK, Toruń)

Karaimska mniejszość wyznaniowa na Litwie i w Polsce

Religia karaimska wywodzi się, podobnie jak chrześcijaństwo i islam, z judaizmu¹. Jej początki sięgają połowy VIII w. n. e., kiedy wśród babilońskich wyznawców judaizmu (dzisiejszy Irak), znajdujących się pod panowaniem kalifa abbasydzkiego Abu Dżafar, al-Mansura, powstała opozycja antyjudaistyczna skupiona wokół Anana Ben Dawida z Basry (754–775), która przeciwstawiała się wzrostowi przywiązania do Talmudu. ² Jej członków początkowo nazywano ananitami albo Bene Mikra, czyli „Synami Zakonu” lub „Synami Pisma św.” I tak jak dla Żydów Talmud stanowi największą wartość prawodawczą, to z kolei przez Karaimów jest uważany za kodeks nienawiści, a nie za kodeks prawa. Można powiedzieć, że karaimizm (karaizm) uznaje tylko autorytet Biblii hebrajskiej, a odrzuca Talmud. Karaimi wierzą w Boga, którego prawa nie można zmienić ani uzupełnić. Stąd uważają oni Żydów – talmudystów za odszczepieńców od prawa Mojżeszowego i są zdania, że tylko oni sami są mu najbardziej wierni. Anan, głosząc konieczność powrotu do nauki Mojżesza i proroków, dopuszczał jednocześnie indywidualną, niezależną interpretację Biblii. Uważał, że wszyscy mają prawo do komentowania Biblii, zgodnie ze swoim sumieniem i wiedzą, bez odwoływania się do opinii autorytetów³. Stąd dewizą jego poglądów były sło-

¹ T. Kowalski, *Karaimi w Polsce*, „Czas” nr 296, 1926, s. 5; *Karaizm (Karaimizm)*, [w:] *Religia. Encyklopedia PWN*, red. T. Gadacz, B. Milerski, t. 5, Warszawa 2002, s. 366. Karaimi różnią się od Żydów: pochodzeniem, językiem i narodowością.

² R. Rubinkiewicz, *Judaizm*, [w:] *Religia w świecie współczesnym. Zarys problematyki religijologicznej*, red. H. Zimoń, Lublin 2001, s. 360; S. Szyszman, *Stulecie Karaimskiego Zarządu Duchownego w Trokach*, „Teki Historyczne” t. 8, 1956–1957, s. 70–74; A. Dubiński, *Karaimi*, [w:] *Encyklopedia Katolicka* (dalej: EK), t. 8, Lublin 2000, k. 765.

³ M. Abkowicz, *Główne zasady doktrynalne religii karaimskiej*, [w:] *Karaimi (III Piętnięńskie Spotkania z Religiami)*, red. A. Dubiński, E. Śliwka, Piętniężno 1987, s. 11; G. Pelczyński, *Karaimi polscy*, Poznań 2004, s. 10; M. Libiszowska-Żółkowska, *Karaimski Związek Reli-*

wa: *szukajcie dokładnie w Biblii i nie polegajcie na moim zdaniu*⁴. I właśnie od „czytania” Biblii wywodzi się ukształtowana ostatecznie w IX w. nazwa wyznawców – Karaimi; określenie pochodzi od arabskiego wyrazu *qāra* = czytać, recytować (Pismo św.). W doktrynie reformatora z Basry możemy spotkać się ze stwierdzeniem, że jeżeli Biblia nie zawiera odpowiedzi na określoną sytuację życiową, to w dawaniu na nią odpowiedzi można korzystać także z tradycji, pod warunkiem, iż nie przeczy ona Biblii oraz istnieje zgoda ogółu, a w samej Biblii występuje chociażby aluzja potwierdzająca daną sytuację życiową. Niejasność jakiegoś fragmentu jednej księgi interpretuje się przez odwołanie do innych ksiąg Starego Testamentu; wszystkie księgi Biblii hebrajskiej uznaje się za równe.

Nałożony na wiernych obowiązek indywidualnego poznawania i interpretacji treści Pięcioksięgu Mojżesza wywoływał potrzebę przyswajania języka hebrajskiego, w którym księgi te były znane. Uważano, że trzeba je poznawać w oryginale, gdyż każdy ich przekład jest już cudzą interpretacją. Powodowało to z kolei potrzebę uczenia się tego języka oraz czytania, pisania i samodzielnego analizowania, a dotyczyło to przede wszystkim mężczyzn (kobiet nieobowiązkowo); stąd od zamierzonych czasów wśród Karaimów był powszechny obowiązek nauki⁵.

Istotę religii karaimskiej określają następujące prawdy: 1. stworzenie świata przez Byt jedyny i niematerialny, 2. objawienie Prawa Bożego za pośrednictwem Mojżesza i innych proroków, 3. obowiązek studiowania Biblii w oryginale, 4. oczekiwanie Mesjasza, 5. zmartwychwstanie umarłych.⁶ Przestrzeganie tych zasad uważa się za jedyny i zarazem wystarczający warunek zbawienia. Tak więc wierny jest odpowiedzialny przed Bogiem osobiście. Między nim a Przedwiecznym nie ma jakiegokolwiek pośrednika. Według nauczania Anana powołanie prorockie nie skończyło się wraz z prorokami biblijnymi, ale jest nadal możliwe. Za

gijny w Rzeczypospolitej Polskiej. Ilustrowana encyklopedia religii świata. Kościoły, wyznania, kulty, sekty, nowe ruchy religijne, red. Z. Drozdowicz i Z. Stachowski, Poznań 2002, s. 340.

⁴ M. Abkowicz, *Główne zasady...*, s. 10–11. Nauka Anana opiera się na trzech założeniach: katuw (Biblia), hakkesz (analogia) i sebel jeruszsza (trwała tradycja).

⁵ J. Dębiński, *Karaimska mniejszość wyznaniowa*, „Promocje Kujawsko-Pomorskie”, R. XII, nr 6–8(140) 2004, s. 11. Karaimi od początku rozwijali piśmiennictwo zarówno w języku arabskim i hebrajskim, którego twórcami byli m. in.: Beniamin an-Nahawendi (IX w.), Hiwial-Balchi (IX w.), Daniel al-Kumisi (IX w.), Abu Jusuf Jakub al-Kirkisani. Biblię na język arabski przetłumaczył Jefet ben Ali (X–XI w.)

⁶ G. Pełczyński, *Karaimi...*, s. 9–10; M. Libiszowska-Żółkowska, *Karaimski Związek...*, s. 339.

proroków uznawani są też Mahomet i Jezus, który jest nazywany „Eszu Chacadik”, tj. *Jezus ten Sprawiedliwy*⁷.

Językiem liturgii Karaimów jest hebrajski i karaimski. Czytanie Biblii odbywa się w języku hebrajskim, ale natychmiast po przeczytaniu podawane jest tłumaczenie w języku karaimskim⁸. Duchowieństwo tego wyznania składa się z hachanów, hazzanów i szamaszów.

Liturgia karaimska oparta jest przede wszystkim na Psalmach Dawidowych i została ułożona przez wielkiego nauczyciela karaimskiego Aharona z Nikomedii. W jej skład wchodzi też hymny, ułożone przez indywidualnych teologów i poetów karaimskich. Biblię na język karaimski prawdopodobnie przetłumaczono w XI w. Pierwsze modlitewniki karaimskie zostały wydrukowane w połowie XVI w. Najstarsze zachowane przekłady Biblii w odpisach rękopiśmiennych pochodzą z XVIII i XIX w. Najstarszy przekład Biblii drukiem ukazał się w 1841 r.⁹

Karaimi dużą rolę przywiązują do modlitwy, czyli duchowej rozmowy z Bogiem, m. in. uznają modlitwę „Ojcze nasz.” Wyróżniają modlitwy: zawierające wyznanie wiary, chwalebne, dziękczynne, błagalne oraz pokutne. Modlitwa, według Karaimów, powinna wyrażać głęboką wiarę, bojaźń Bożą, uczucie i namaszczenie¹⁰. I chociaż zawsze i o każdej porze można się modlić, to jednak przyjął się zwyczaj, iż Karaimi modlą się po wschodzie słońca (modlitwa poranna) oraz pod wieczór (modlitwa wieczorna). W soboty, w nowiu księżyca i w doroczne święta podczas porannego nabożeństwa odmawia się także modlitwę na pamiątkę dodatkowych ofiar składanych w te dni w świątyni jerozolimskiej (tzw. musaf). Odmawiana jest też bardzo uroczyście przed ołtarzem tzw. „chutba”, tj. modlitwa za pomyślność panującego władcy¹¹. Oprócz nabożeństw obowiązkowych każdy wierny odmawia również modlitwy okolicznościowe (przed snem, przed posiłkiem, w czasie zaślubin, pogrzebu, nadania imienia dziecku). Przystępując do modlitwy indywidu-

⁷ G. Pelczyński, *Karaimi...*, s. 11.

⁸ A. Dubiński, *Z życia Karaimów trockich w okresie międzywojennym*, [w:] *Karaimi...*, s. 33–34.

⁹ M. Libiszowska-Żółkowska, *Karaimski Związek...*, s. 339; N. L. Cieszyński, *Najmniejsza mniejszość w Polsce*, [w:] *Roczniki Katolickie na Rok Pański 1930, Rok VIII*, Poznań 1930, s. 331. Znani filozofowie karaimscy w XI w, to: Jusuf al Basir oraz Daud ibn Maawan. Nie można też nie wspomnieć o wielkich uczonych karaimskich, jak: Eliaszu Baszjaczi (XV w.), Józefie Maliczowskim (XVI/XVII w.) urodzonym w Trokach i Sima Izaak Łuckim (XVIII w.).

¹⁰ Z. Grad, *Dzień Karaimski...*, s. 13; T. Kowalski, *Pieśni obrzędowe w nauczaniu Karaimów z Trok*, „*Rocznik Orientalistyczny*” 1925, s. 216–254.

¹¹ A. Zajączkowski, *Nabożeństwo karaimskie*, [w:] *Karaimi...*, s. 19.

alnej czy zbiorowej w kienesie (świątyni) wyznawca powinien być umyty, schludnie ubrany i przygotowany do nabożeństwa. Przed modlitwą nie wolno przejadać się ani korzystać z żadnych trunków. W modłach aktywny udział biorą wszyscy mężczyźni, którzy głośno czytają lub śpiewają, zespołowo lub indywidualnie, określone teksty. Kobiety zajmują osobne pomieszczenie i uczestniczą w modłach biernie¹². W czasie modlitwy w kienesie Karaimi zwracają się twarzą ku południowi, a więc w kierunku Jerozolimy, jak czynił to prorok Daniel. Również ku południowi zwrócony jest ołtarz¹³. Do kienesy wchodzi się bez obuwia i z nakrytą głową. Centralnym miejscem w świątyni jest to, gdzie znajdują się pergaminy, czyli Pięcioksiąg Mojżesza, który odczytuje się w czasie nabożeństwa. Hazzan (przewodnik religijny) w czasie liturgii zakłada na głowę „biorek” (rodzaj fezu), a jego szata wierzchnia, to „żiuba”, na którą zakłada „riżę” z białego jedwabiu, a na nogi pantofelki¹⁴.

Z innych obrzędów na uwagę zasługuje spowiedź, która jest powszechna i podczas której nie ujawnia się swoich win. Grzech może wybaczyć tylko Bóg, ale człowiek także musi wybaczyć swoim bliźnim. U Karaimów praktykowane są dość ściśle posty. Obowiązuje określona obrzędowość związana z takim uroczystościami, jak urodziny dziecka, gdzie w przypadku chłopca wraz z nadaniem imienia ma zastosowanie obrzezanie, a w przypadku dziewczynki nadanie imienia, które następuje w kienesie, przy czym matka chłopca nie może wchodzić do świątyni przez 6 tygodni, a w przypadku dziewczynki 12 tygodni. Nie odprawia się obrzędu *bar micwah*. Na obrzęd zawarcia związku małżeńskiego składają się zaręczyny w domu panny młodej oraz ślub w kienesie. Na uwagę zasługuje też fakt, że zarówno w świątyni, na cmentarzu, jak i w domu podczas modlitwy wszyscy mają nakryte głowy. W kienesie ani na cmentarzu nie prowadzi się jakichkolwiek rozmów¹⁵. Nie noszą filakterii. Dopuszczają dodawanie do swoich potraw nabiału i mięsa.¹⁶

¹² J. Dębiński, *Karaimska mniejszość...*, s. 11; A. Tokarczyk, *Informator o wyznaniach nie-rzymskokatolickich w Polsce*, Warszawa 1968, s. 116–118; tenże, *Trzydzieści wyznań*, Warszawa 1987, s. 301–310; J. Misiurek, *Karaimi. Duchowość*, [w:] EK, t. 8, Lublin 2000, k. 777.

¹³ A. Zajączkowski, *Nabożeństwo karaimskie*, [w:] *Karaimi...*, s. 17–18; L. Wątróbski, *Karaimski Związek Religijny*, „Novum” 21(1980), z. 5, s. 153–157.

¹⁴ N. L. Cieszyński, *Najmniejsza mniejszość...*, dz. cyt., s. 329.

¹⁵ A. K. Traczyk, *Obrzędowość i obyczaje u Karaimów*, [w:] *Karaimi...*, dz. cyt., s. 68–74; N. Cieszyński, *Najmniejsza mniejszość...*, dz. cyt., s. 326.

¹⁶ M. Malherbe, *Judaizm*, [w:] *Religie ludzkości. Leksykon*, przekład Małgorzata Frankiewicz, Kraków 1999, s. 48.

Karaimi posługują się kalendarzem księżycowym, w którym rok ma 354 dni, 8 godzin i 48 minut (rok słoneczny – 365 dni i 6 godzin). Aby różnicę 10 dni, 21 godzin i 12 minut wyrównać, co dwa – trzy lata jest rok przestępny. W cyklach 19-letnich występuje 12 lat zwykłych o 12 miesiącach i 7 przestępnych o 13 miesiącach¹⁷.

Przepisy dotyczące świąt karaimskich znajdują się w Piśmie św. Starego Testamentu. Każde święto zaczyna się o zachodzie słońca i kończy o zachodzie dnia następnego. Odmawiane są wówczas modlitwy i psalmy o treści dostosowanej do rodzaju święta, a także czytane fragmenty Starego Testamentu. Najważniejsze święta to: Wielkanoc (Chyży Tymbyłarnyn), Zielone Świątki (Chyży Aftałarnyn), Święto Trąb (Chyży Byrhyłarnyn), Święto Plonów (Chyży Ałaczychłarnyn), Dzień Odpuszczenia Grzechów (Boszatłyk kiuniu), Sobota (szabat – kiuniu) i Dzień Nowiu (Janhy Aj)¹⁸.

Zaprezentowane główne zasady religii karaimskiej wskazują, że ostatecznie w doktrynie Anana zostały zawarte elementy zaczerpnięte z chrześcijaństwa (zwłaszcza z nestorianizmu), a także z religii perskiej, nauki eseńczyków (skłonność do skromnego, nawet ascetycznego sposobu życia) i islamu, który znalazł szczególnie odzwierciedlenie w karaimskiej terminologii religijnej¹⁹.

Anan wraz ze swoimi zwolennikami był prześladowany przez tal-mudystów, co zmusiło ich do opuszczenia w VIII w. Babilonii i udania się do Jerozolimy, gdzie założyli dla swojego wyznania pierwszą świątynię karaimską – kienesa (od arab. *kanisa* – niemuzułmańska świątynia)²⁰. Znajdowała się ona poniżej poziomu ziemi, co zazwyczaj wyjaśnia się na dwa sposoby: pierwszy, to konieczność ukrycia przed prześladowaniami, drugi – zakaz budowania świątyń niemuzułmańskich powyżej budynków meczetu²¹. Anan napisał też *Sefer ha micwoth* (Księgę nakazów), która zachowała się we fragmentach, a w której zamieścił główne

¹⁷ J. Dębiński, *Karaimska mniejszość...*, s. 11. Doba trwa od zachodu do zachodu słońca dnia następnego. Kalendarz różni się trochę od żydowskiego.

¹⁸ M. Abkowicz, *Główne zasady...*, s. 13–14; R. Rubinkiewicz, *Judaizm...*, s. 360.

¹⁹ N. Wider, *The Judean Scrolls and Karaisim*, London 1962; S. Szyszman, *Le karaisme*, Lausanne 1980, s. 34–48. Karaimizm jest zbieżny z nauką saduceuszy i eseńczyków, co potwierdziły badania w Qumran. Zaadaptował także niektóre idee najłagodniejszej muzułmańskiej szkoły hanafickiej, filozofię mutazylinów, wiele szczegółów muzułmańskiej liturgii i pojęć religijnych.

²⁰ H. Świątkowski, *Wyznanie karaimskie*, [w:] *Wyznania religijne w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem ich stanu prawnego*, cz. 1, Warszawa 1937, s. 135.

²¹ J. Dębiński, *Karaimska mniejszość...*, s. 13.

założenia karaimizmu. Natomiast pełną doktrynę religii zebrał i opracował w X w. Jakub Kirgisani w dziele *Kitab al-anwar wa-al-marakib* (Księga świateł i latarni)²².

Misjonarska działalność karaimizmu w VIII–XI w. sprawiła, że rozprzestrzenił się on na Mezopotamię, Syrię, Palestynę, Persję (gmina w Tabbryzie, Tustarze i Ahawazie), Północną Afrykę i Hiszpanię (Kastylię)²³.

Wprawdzie karaimizm zrodził się w Babilonii, to jednak swój złoty wiek osiągnął w Palestynie w X–XI w. Znana jest zwłaszcza działalność Daniela al-Qumisi²⁴.

Pod koniec VIII w. karaimizm dotarł do Chazarii, państwa znajdującego się pomiędzy Morzem Czarnym i Kaspijskim, a zamieszkującego przez lud pochodzenia tureckiego.²⁵ Mieszkańcy tego kraju wyznawali pierwotnie religię „proturecką”, w której występował kult Najwyższego Boga, jednak w VIII w. przyjęli judaizm²⁶. Jedną z cech chazarskiego państwa była daleko posunięta tolerancja religijna, m. in. Chazarom obca była idea państwa jednolitego wyznaniowo, dlatego misjonarze karaimscy zostali dobrze przyjęci przez księcia (kagana) tego kraju Bulana, który w konsekwencji stał się wyznawcą religii karaimskiej. W ciągu kolejnych dwóch wieków nastąpiło zasymilowanie Chazarów, Połowców (Kumanów) i Karaimów, co ostatecznie doprowadziło do powstania nowego ludu – współczesnych Karaimów²⁷.

²² G. Pełczyński, *Karaimi...*, s. 9.

²³ A. Sulimowicz, *Karaimi w Polsce i na Litwie (do 1945 roku)*, [w:] *Karaimi...*, s. 20; A. Dubiński, *Karaimi...*, k. 765.

²⁴ R. Rubinkiewicz, *Judaizm...*, s. 360; H. Świątkowski, *Wyznanie karaimskie...*, s. 134–139.

²⁵ G. Pełczyński, *Karaimi...*, s. 11–12; tenże, *Karaimi. Ilustrowana encyklopedia religii świata. Kościoły, wyznania, kultury, sekty, nowe ruchy religijne*, red. Z. Drozdowicz i Z. Stachowski, Poznań 2002, s. 339. Chazaria swoją potęgę osiągnęła pomiędzy VI–VIII w. W jej skład weszły takie kraje, jak: Bizancjum i Persja. Sami Chazarowie zajmowali się prowadzeniem wojen i uprawą ziemi.

²⁶ A. Sulimowicz, *Karaimi w Polsce...*, s. 20–22; N. L. Cieszyński, *Najmniejsza mniejszość...*, s. 326; M. Malherbe, *Judaizm...*, s. 54. Już osiem wieków po zburzeniu świątyni w Jerozolimie i rozproszeniu żydowskiego narodu istniało imperium z urzędową religią żydowską, chociaż jego ludność była niesemicka.

²⁷ G. Pełczyński, *Karaimi...*, s. 12–13; A. Dubiński, *Karaimi. Leksykon religioznawczy*, Warszawa 1988, s. 106–107. Potomków Chazarów uczeni upatrują w ludach tureckich zamieszkujących Kaukaz, tj. w: Karaczajach, Bałkarach i Tatarach. Sami Karaimi są pochodzenia tureckiego i prawdopodobnie głównie potomkami Chazarów, o czym świadczą badania antropologiczne, lingwistyczne oraz relikty dawnych wierzeń i obyczajów tureckich.

Wkroczenie na arenę nowej siły politycznej, jakim była Ruś Kijowska, sprawiło, że w wyniku wyprawy księcia Świętosława w 965 r. kaganat chazarski został pokonany (drobne organizmy polityczne przetrwały do najazdu mongolskiego)²⁸. Część ludności, a szczególnie Karaimi, wywodzący się od Chazarów i Połowców (Kumanów), po upadku państwa chazarskiego przeniosła się na Krym, a część wyemigrowała na zachód, m. in. na Węgry²⁹. Ich głównymi miejscami zasiedlenia były: Eupatoria, Teodozja i Stary Krym. Natomiast sam Krym, po wejściu w skład imperium mongolskiego, stał się częścią Złotej Ordy, a od 1420 r. stanowił niezależny chanat.

Pod panowaniem chanów krymskich Karaimi cieszyli się nie tylko swobodą religijną, ale i licznymi przywilejami. Aktywnie uczestniczyli w życiu społecznym chanatu. Posiadali liczne dobra, byli znanymi rzemieślnikami i kupcami. W 1768 r. chan przyznał im nawet dzierżawę mennicy państwowej oraz powierzył bicie monety³⁰.

Na Litwę, zgodnie z tradycją karaimską, miał ich sprowadzić (z okolic Solchatu na Krymie) wielki książę litewski Witold w czasie jednej z wypraw w 1397 r. Istnieje także przekaz, iż mógł on ich dostać razem z Tatarami w daninie od chana Złotej Ordy³¹. Przybyłe na Litwę karaimskie rodziny zostały osadzone w kilkunastu miejscowościach leżących na pograniczu Wielkiego Księstwa Litewskiego z terenami zajmowanymi przez Zakon Kawalerów Mieczowych. Stanowili tam część załóg warowni strzegących bezpieczeństwa granic państwa. Miejscowości, w których powstały karaimskie gminy, tzw. dżymaty, to m. in: Sałaty, Birże, Karaimiszki, Pasnok, Poswól, Pompiany, Poniewierz, Nowe Miasto, Karaimiszki, Kiejdany, Wilkomierz, Kowno, Kronie, Upita, Troki, Wilno,

²⁸ A. Sulimowicz, *Karaimi w Polsce...*, s. 22. Chociaż Chazarowie jako grupa etniczna egzystowali jeszcze do XIV w., to w końcu rozplynęli się wśród innych ludów tureckich.

²⁹ M. Malherbe, *Judaizm...*, s. 54. Jeszcze w XII w. językiem chazarskim posługiwano się na Węgrzech na równi z językiem węgierskim. Pisarz Artur Koestler wyciągnął nawet wnioski, że większość żydowskich społeczności w Europie Środkowej, tzn. większość ogółu Żydów, pochodzi ze społeczności chazarskiej, a nie z dwunastu pokoleń Izraela. Antysemityzm A. Hitlera byłby więc skierowany przeciwko nie-Semitom.

³⁰ A. Sulimowicz, *Karaimi w Polsce...*, s. 22–23.

³¹ N. Cieszyński, *Najmniejsza mniejszość...*, s. 327. Karaimi stanowili ochronę osobistą księcia oraz jego siedziby - zamku trockiego na wyspie. Samo miasto Troki zostało podzielone na dwie części - karaimską i chrześcijańską i stanowiło oddzielne jednostki administracyjne, zwane jurydykami. Powierzenie osobistego bezpieczeństwa nowo przybyłemu ludowi tłumaczyło się opinią o Karaimach jako ludzi bardzo uczciwych i niesprzedajnych.

Krakinów i inne³². Karaimi byli rozmieszczeni także w: Łucku, Ołyce, Karaimówce, Lwowie, Haliczu, Załukwi i Kokizowie³³. Najliczniejsze ich skupisko znajdowało się jednak w Trokach.

Litewscy Karaimi tworzyli gwardię przyboczną władcy Litwy. Walczyli w wojnach z Rosją, jak również stawali w obronie miast nękanych przez Tatarów i Kozaków. Ze względu na kontakty ze swymi krymskimi pobratymcami często pośredniczyli w wykupie jeńców polskich z tatarskiej niewoli³⁴.

Język, jakim posługiwali się, należał do tureckiej grupy językowej, a ściślej do kipczacko-połowieckiego odgałęzienia tej grupy, dawniej nazywanej turko-tatarską, a zaliczanej do wielkiej rodziny ąłtajskiej³⁵. Należąc do grupy języków tureckich obejmujących tereny od północno-wschodniej Syberii, aż po Balkany oraz Europę środkowo-wschodnią, składa się z licznych dialektów (krymski, trocki i halicko-łucki). W późniejszych wiekach ludność karaimska, która zamieszkiwała także tereny dawnej Rzeczypospolitej, zwłaszcza okręgi: trocko-wileński i łucko-haliccki, mówiła w dialekcie języka zachodniokaraimskiego. Sam język Karaimów polskich rozpadł się na dwa wyraźnie oddzielone narzecza: na północny koło Trok i południowy w Łucku i Haliczu³⁶.

Należy pamiętać, że Karaimi zawsze cieszyli się przychylnością władców, zarówno litewskich, jak i polskich. Otrzymali oni od panują-

³² G. Pełczyński, *Karaimi...*, s. 13–14; M. Libiszowska-Żiółkowska, *Karaimski Związek...*, s. 339.

³³ G. Pełczyński, *Karaimi...*, s. 14; H. Hałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce*, Lublin 2000, s. 233. Niektórzy sądzą, że osadnictwo karaimskie na Ukrainie jest jeszcze wcześniejsze niż na Litwie, bo sięga ok. 1246 r.

³⁴ G. Pełczyński, *Karaimi...*, s. 15. Wielką rolę odegrali w wyprawie moskiewskiej Zygmunta III (XVII w.) Eliasz Karaimowicz i chorąży Menasz.

³⁵ A. Dubiński, *Z życia Karaimów trockich...*, s. 31; G. Pełczyński, *Karaimi...*, s. 56–57. Język bliski jest językowi tatarskiemu, tureckiemu, uzbeckiemu czy kazachskiemu. Ukształtował się na bazie języka chazarskiego i połowieckiego. Nie brak w nim też naluotu innych języków, jak: hebrajskiego, arabskiego, nowoperskiego oraz języków słowiańskich.

³⁶ J. Dębiński, *Karaimska mniejszość...*, s. 11; A. Dubiński, *Początki zainteresowań językiem i literaturą karaimską w nauce europejskiej do końca XIX wieku*, „Przegląd Orientalistyczny” nr 2 (30)1959, s. 135–144; tenże, *Z dziejów badań nad językiem i literaturą karaimską (od końca XIX wieku)*, „Przegląd Orientalistyczny” nr 2 (34)1960, s. 145–156. Karaimi posługiwali się swym językiem w codziennych kontaktach między sobą. Był to też język wykładowy w szkołach religijnych. Każdy Karaim był dwujęzyczny, ale za swój język rodzimy uważał karaimski. Jako język literacki funkcjonował od XVII w. Był on żywy jeszcze w okresie międzywojennym. Istniejące wielkie odległość pomiędzy skupiskami karaimskimi sprawiły, że z biegiem czasu ludność ta prawie zatraciła znajomość swojego języka ojczystego.

cych na Litwie i w Polsce, zwłaszcza od księcia Kazimierza Jagiellończyka (1441 r.), przywileje, potwierdzone i rozszerzone przez Aleksandra w 1492 r., a także Zygmunta Starego w 1507 r. i Władysława IV (w 1646 r.)³⁷.

Władcy nadawali Karaimom też ziemię, o czym świadczą chociażby nazwy takich miejscowości, jak: Pola Karaimowskie, Dworzyszczka Karaimowskie. Jan III Sobieski w akcie z 1692 r. nadał Karaimom tereny w Kokizowie k. Lwowa³⁸.

Nadane im prawo podporządkowywało ich władzy obieranego dożywotnio wójta, który podlegał bezpośrednio monarsze i był odpowiedzialny jedynie przed samym księciem lub przez niego wyznaczonym sądem³⁹. Wójt sprawował władzę administracyjną, a wraz z trzema ławnikami, wybieranymi na okres jednego roku – władzę sądowniczą w sprawach cywilnych i mniej groźnych sprawach karnych. Groźniejsze przestępstwa podlegały osądowi przez sąd zamkowy. Zatargi między Karaimami a chrześcijanami rozstrzygał sąd złożony z karańskiego wójta i wojewody, lub jego przedstawiciela. Podstawowe znaczenie dowodowe miała przysięga składana zgodnie z nakazami ich religii⁴⁰. W karańskiej wspólnocie działał również zarząd świecki i rada starszych, rozpatrująca sprawy gospodarcze. I tak, np. w Trokach zajmowała się ona rozdziałem uprawnej ziemi poszczególnym rodzinom, zależnie od ich liczebności⁴¹.

Najwyższą władzę duchowną sprawował hachan taurydzki, któremu podlegał hachan egipski i polski. Hachana wybierało duchowieństwo wraz z delegatami świeckimi na okres 7 lat. Natomiast hazzana parafialnego wybierało zgromadzenie parafialne na okres 3 lata, przy

³⁷ A. Sulimowicz, *Karaimi w Polsce...*, s. 23–24. Najstarszy zachowany dokument z 27 III 1441 r. dotyczy aktu nadania przez króla gminie karańskiej w Trokach na mocy prawa magdeburgskiego specjalnych przywilejów.

³⁸ A. Sulimowicz, *Karaimi w Polsce...*, s. 24; M. Bałaban, *Karaimi w Polsce*, „Studia Historyczne” 1927, s. 1–9; tenże, *Karaimi w Polsce*, „Nowe Życie” t. 1, 1924, s. 1–23.166–176.323–340; t.2, s. 14–26.92–206.

³⁹ G. Pełczyński, *Karaimi...*, s. 15. Litewscy Karaimi zostali zorganizowani na zasadach nadanego im na mocy przywileju Kazimierza Jagiellończyka, tzw. prawa magdeburgskiego z 1441 r., zapewniającego samorząd. Warto pamiętać, że prawo to w wiekach średnich było przez panujących nadawane ludności tylko niektórych miast. Udzielało ono bowiem znacznych wolności i z reguły bywało przyznawane ludności katolickiej, wyjątkowo zaś – prawosławnej. Nadanie tego prawa mieszczanom karańskim jest jedynym znanym przypadkiem udzielenia go ludności niechrześcijańskiej. Mieli też własny „medras”, czyli szkołę.

⁴⁰ Tamże, s. 12.

⁴¹ J. Dębiński, *Karaimska mniejszość...*, s. 12.

czym czynne prawo wyborcze to 21 lat, a bierne – 25 lat. Przy każdej kienesie funkcjonowało dwóch hazzanów – starszy (uflu) i młodszy oraz szamasz. Hazzanowie spełniali funkcje duszpasterskie, natomiast szamasz zarządzał majątkiem świątyni i nauczał dzieci. W praktyce wszystkie godności były obieralne w zasadzie dożywotnio, choć po upływie 3 lat od wyboru członkowie dżymatu mogli większością 2/3 głosów podjąć uchwałę o wystąpieniu do władz o usunięcie duchownego, jeśli uznali, że nie wykazuje się on wystarczającymi kwalifikacjami⁴².

W przeszłości hazzani pełnili również obowiązki urzędników stanu cywilnego – udzielali ślubów i rozwodów oraz rejestrowali urodzenia i zgony. W latach 1894–1919 w Eupatorii działało 6-letnie duchowne seminarium kształcące hazzanów dla około 30. dżymatów karaïmskich istniejących w ówczesnym imperium rosyjskim. W późniejszym okresie szkół takich już nie było i nowi kandydaci do tego zawodu szkolili się praktykując u boku doświadczonych hazzanów⁴³.

Oprócz służby wojskowej stałym zajęciem Karaïmów było rolnictwo i ogrodnictwo (np. na Litwie wyhodowali pewną odmianę ogórków)⁴⁴. Zajmowali się również splawianiem drewna do Morza Czarnego. Ponadto opanowali w dużej mierze (ok. 40%) przemysł tytoniowy w Rosji i na Łotwie⁴⁵. Dzięki znajomości różnych języków, często służyli jako tłumacze. Mieli zatem otwarty dostęp do różnych kultur⁴⁶. Do najstarszych dzieł piśmiennictwa karaïmskiego należą przekłady ksiąg biblijnych z XVII i XVIII w. To z tej społeczności pochodzili wielcy uczeni i pisarze, jak np. żyjący w XVI w. egzegeta i filozof Izaak ben Abraham z Trok, Abraham ben Josijahu, nadworny lekarz Jana III Sobieskiego, Mordehaj Nisanowicz (XVIII w.), autor traktatu o wierze karaïmskiej czy wybitny poeta Zachariasz Abrahamowicz (1878–1906), piszący w dialekcie halicko-łuckim⁴⁷.

⁴² N. L. Cieszyński, *Najmniejsza mniejszość...*, s. 326.

⁴³ J. Dębiński, *Karaïmska mniejszość...*, s. 12.

⁴⁴ G. Pełczyński, *Karaïmi...*, s. 71; H. Świątkowski, *Wyznania religijne...*, s. 135. Karaïmi nie hodują świń.

⁴⁵ V. Scerbinskis, *Przedstawiciele narodów muzułmańskich oraz Karaïmi na Łotwie od końca XIX wieku do czasów obecnych*, [w:] *Europa nieprovincjonalna*, red. K. Jasiewicz, Warszawa 1999, s. 302–303.

⁴⁶ A. Zajązkowski, *Elementy tureckie na ziemiach polskich*, „Rocznik Tatarski” t. 2(1934), s. 6.

⁴⁷ G. Pełczyński, *Karaïmi...*, s. 16.64.

W państwie litewsko-polskim społeczność karaimska na przełomie XVII i XVIII w. znacznie się zmniejszała, a to na skutek prowadzonych w tym okresie wojen (pozostały 32 gminy). I tak np. Karaimi w Dereźni i Kotowie całkowicie zostali wymordowani przez bandy grasujące na Wołyniu w XVIII w. W 1710 r. wiele dżymatów wyludniła dżuma. Dla przykładu w Trokach pozostały w tym okresie tylko 3 rodziny⁴⁸. Przyjmuje się, że państwo polsko-litewskie w końcu XVII w. zamieszkiwało ok. 4 tys. Karaimów⁴⁹, a do XX w. dotrwało tylko pięć gmin: trocka, wileńska, poniewierka, łucka i halicka. W sumie ok. 1000 osób⁵⁰.

Po ostatnim rozbiore Polski w 1795 r dżymaty w Haliczu, Kukizowie i Załukwi znalazły się w granicach Austro-Węgier, a wszystkie pozostałe - w imperium rosyjskim. Nieco wcześniej (1783 r.) do Rosji został wcielony chanat krymski, tak więc prawie wszystkie dżymaty znalazły się w jednym państwie, co znacznie ułatwiało wzajemne kontakty⁵¹.

Na przełomie XVIII i XIX w. powstały silne ośrodki karaimskie w licznych miastach rosyjskiego imperium, jak: Petersburg, Moskwa, Kijów, Charków, Odessa, Rostów n/Donem. I chociaż ich statut prawny nie został zmieniony, podobnie jak w chanacie krymskim zagarniętym przez Rosję, to specjalnym ukazem carskim w 1837 r. został utworzony na Krymie Karaimski Zarząd Duchowny (KZD) z siedzibą w Eupatorii.⁵² Tym samym ustawodawstwo rosyjskie w XIX w. skodyfikowało stan prawny Karaimów w Rosji, określając położenie gmin wyznaniowych i w zasadzie akceptując ich dotychczasową organizację wewnętrzną. Nad całością życia religijnego pieczę sprawował hachan – zwierzchnik religijny⁵³. Podobny urząd ustanowiono w 1857 r. w Trokach. W sumie w zaborze rosyjskim dżymaty znajdowały się w Haliczu, Trokach, Poniewierzu, Łucku i w Wilnie⁵⁴.

⁴⁸ W. Syrokomla, *Wycieczki po Litwie*, Wilno 1857, s. 68.

⁴⁹ G. Pełczyński, *Karaimi...*, s. 17.

⁵⁰ A. Sulimowicz, *Karaimi w Polsce...*, s. 24

⁵¹ S. Firkowicz, *O Karaimach w Polsce*, Troki 1938, s. 13. W sprawozdaniu, jakie przeprowadzono w 1789 r. w Łucku pisano o nich: „Liczba Karaimów niewielka w nawykłej sobie zachowuje się spokojności. Gdyby ich liczba była większa, miasto i powszechność nie szkodowałyby”

⁵² J. Misiurek, *Karaimi...*, k. 766.

⁵³ J. Dębiński, *Karaimska mniejszość...*, s. 12. W 1850 r. pod zwierzchnictwo Zarządu Taurydzkiego zostali włączeni wszyscy Karaimi z zachodnich guberni.

⁵⁴ G. Pełczyński, *Karaimi...*, s. 19. Pierwszym hachanem był Bogusław Kapłanowski (do 1902 r.), po nim Romuald Kobecki († 1911) i Seraja Szapszał (1928–1961). W cesarstwie rosyjskim Karaimowie cieszyli się tolerancją religijną. Rozwijało się szkolnictwo, literatura

Karaimowie do XIX w. czuli się wyznawcami rozmaicie pojmowanego karaimizmu, mniej zaś członkami osobnej grupy etnicznej. Dopiero, gdy usiłowano uznać ich za Żydów i pozbawić praw, które Żydom nie przysługiwały, wtedy podjęli wysiłki, by uważano ich za osobną grupę narodową. Dlatego w 1853 r. Abraham i Gabriel Firkowiczowie, jako reprezentanci Karaimów zamieszkałych na terenach zaboru rosyjskiego, złożyli władzom carskim w tej sprawie petycję⁵⁵. W odpowiedzi władze w 1863 r. częściowo przyznały Karaimom ich dawne prawa i przywileje⁵⁶. Najważniejszym wyrazem ich narodowych dążeń był jednak zjazd, który odbył się w Eupatorii na Krymie w 1910 r.⁵⁷

Do wybuchu I wojny światowej istniały pod panowaniem rosyjskim dwa odrębne hachanaty: w Eupatorii (na Krymie) i drugi, nieobsadzony, w Trokach. Ta łączność między hachanatami została całkowicie zerwana po rewolucji w 1917 r. Wielu wyznawców znalazło schronienie na Krymie. Opuszczone dżymaty na terenie objętym działaniami wojennymi zostały zniszczone, a świątynie splądrowane⁵⁸.

W II Rzeczypospolitej największe gminy karaimskie znajdowały się w Wilnie (250 osób) i Trokach (500 osób)⁵⁹. Mniejszość karaimska deklarowała pełną lojalność wobec niepodległego państwa polskiego i dystansowała się od wszelkich sporów politycznych⁶⁰. W zamian za lojalność,

piękna, czytelność np. „Karajmskaja Żizn” czy „Karaimskie Słowo” W 1910 r. w Eupatorii odbył się Pierwszy Narodowy Zjazd Karaimów. Pośród inteligencji powstał nieformalny ruch „odrodzenia narodowego” zmierzający do pogodzenia tradycji z nowymi przemianami społecznymi

⁵⁵ A. Sulimowicz, *Karaimi w Polsce...*, s. 25; S. Firkowicz, *O Karaimach...*, s. 22. Już Anan zakazał Karaimom łączenia się w małżeństwach z Żydami. Domagali się nienazywania ich Żydami, wyłączenia spod jurysdykcji władz miejskich, zwolnienia od służby wojskowej, zniesienia kar cielesnych oraz ustanowienia Zarządu Duchownego dla Karaimów z zachodnich guberni, takiego samego jak dla Karaimów krymskich.

⁵⁶ Tamże, s. 25. Głową Karaimów w zachodniej części cesarstwa rosyjskiego był obierany i dożywotni hachan, rezydujący w Trokach, a jego następcą ułlu hazzan. Organem doradczym hachana był KZD, w skład którego wchodził: ułlu hazzan i inni duchowni. Na czele dżimatu stał hazzan, któremu pomagał przygotowujący się do objęcia tej funkcji ochuwczu.

⁵⁷ G. Pełczyński, *Karaimi...*, s. 72.

⁵⁸ tamże, s. 23; H. Świątkowski, *Wyznania religijne...*, s. 135–136.

⁵⁹ M. Bałaban, *Karaimi w Polsce...*, s. 27–28. W Wilnie Karaimi posiadali kienesę na Zwierzyni, którą zaczęto budować w latach 1911–1912 wg projektu Prozorowa w stylu mauretańskim. Poświęcił ją w 1923 r. wileński hazzan Malecki. W czasie I wojny światowej spłonęły kienesy w: Haliczu i Łucku. Ta pierwsza do 1918 r. znajdowała się w zakresie ustawodawstwa austriackiego, a Karaimów w Haliczu traktowało jako odrębną grupę w ramach wyznania mojżeszowego.

⁶⁰ A. Sulimowicz, *Karaimi w Polsce...*, s. 25.

polskie władze sprzyjały działalności Karaimów, czego przykładem były chociażby liczne wizyty dygnitarzy w Trokach., np. marszałka sejmu Ignacego Daszyńskiego (1929 r.) czy prezydenta RP Ignacego Mościckiego (17 VI 1930 r.). Nie brakło też przedstawicieli obcych państw, m.in. Mustafy Kemala Paszy (Atatürk)⁶¹.

W okresie międzywojennym koniecznością stało się unormowanie sytuacji prawnej Karaimów w Polsce. Inicjatorem prac w tym zakresie stała się gmina w Trokach. W 1922 r. powstał Tymczasowy Zarząd Duchowny, który reprezentował mniejszość karaimską do czasu ustalenia statusu prawnego. Prace nad organizacją życia religijnego przeciągnęły się jednak aż do 1927 r., kiedy to w Trokach odbył się ogólnopolski zjazd delegatów gmin karaimskich, na którym ogłoszono autokefalię wyznania karaimskiego i dokonano wyboru hachana, którym został Hadżi Seraja Szapszał (1873–1961)⁶². W skład autokefalii karaimskiej weszły dżymaty, w: Trokach, Wilnie, Łucku i Haliczu. Dnia 11 IX 1928 r. w obecności wojewody Władysława Raczkiewicza nowy hachan uroczystie objął wysoki urząd w kienesie wileńskiej.⁶³ Po nabożeństwie odprawionym przez hachana nastąpiło tradycyjne podniesienie go na wołoku (podkładka pod siodło) i wręczenie berła ze złotym okuciem, tzw. „alatyn basz”⁶⁴.

W listopadzie 1928 r. hachan S. Szapszał przedłożył władzom polskim projekt ustawy, którą sejm uchwalił dopiero 21 IV 1936 r. Długi okres prac sejmowych nad tą ustawą był spowodowany m. in. chęcią

⁶¹ A. Dubiński, *Z życia Karaimów trockich...*, s. 35–36.

⁶² A. Sulimowicz, *Karaimi w Polsce...*, s. 26; A. Tokarczyk, *Karaimi*, [w:] *Trzydzieści wyznań*, red. A. Tokarczyk, Warszawa 1971, s. 288–297. Dnia 20 IV 1921 r. (jeszcze w czasach tzw. Litwy Środkowej) zarejestrowano Wileńskie Stowarzyszenie Karaimów, którego zarząd przygotował projekt przepisów o stosunku rządu wobec polskich Karaimów. Sam Seraja ben Szepszał urodził się 8 V 1873 r. w Bapczyseraju na Krymie jako potomek zasłużonej rodziny, w której odebrał staranne wykształcenie. Był nauczycielem następcy tronu w Teheranie i pracował w dyplomacji. Później został wykładowcą na wszechnicy petersburskiej i chociaż nie miał przygotowania teologicznego, to w 1915 r. został wybrany hachanem eupatoryjskim. Po przewrocie bolszewickim w Rosji musiał uciekać do Konstantynopola, skąd w 1927 r. przybył do Polski, gdzie 23 X 1927 r. obrano go hachanem, a 11 IX 1928 r. odbył swój ingres.

⁶³ Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), pismo z 10 XI 1927 r. nr 7326/27.

⁶⁴ J. Dębiński, *Karaimska mniejszość...*, s. 12–13. Z okazji dziesięciolecia odrodzenia Polski hachan wydał „list pasterski”, w którym podkreślił: „Dzięki Narodowi Polskiemu nasze gminy karaimskie rozdzielone przez długie lata również obecnie zjednoczyły się ponownie i bytują szczęśliwie, tuląc się pod skrzydła potężnego Orła Białego”

ujednoczenia tekstów ustawy karaimskiej i muzułmańskiej, które jednocześnie uchwalono.

Zgodnie z ustawą sejmową *O stosunku państwa do Karaimskiego Związku Religijnego* miał być on niezależny od jakichkolwiek zagranicznych władz duchownych oraz świeckich i korzystać w życiu wewnętrznym z pełnej wolności w ramach obowiązującego prawodawstwa. Zwierzchnią władzą Karaimskiego Związku Religijnego był hachan karaimski w Rzeczypospolitej Polskiej, którego stanowisko było dożywotnie. Wybór hachana był dokonywany na zjeździe w Trokach w obecności przedstawiciela Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) i przez wszystkich urzędujących hazzanów i delegatów karaimskich gmin wyznaniowych po jednym z każdej gminy. Hachan po wyborze był zatwierdzany przez prezydenta RP na wniosek MW-RiOP. Przed objęciem urzędu elekt składał przysięgę, po czym uzyskiwał z rąk ministra WRiOP dekret prezydenta RP o zatwierdzeniu i obejmował urząd⁶⁵.

Nadzwyczajnym organem doradczym hachana był Wielki Karaimski Zarząd Duchowny zwoływany w miarę potrzeby do Trok. W jego skład wchodził wszyscy urzędujący hazzanowie i zaproszone przez hachana osoby świeckie. O zwołaniu takiego zgromadzenia musiał być powiadomiony wojewoda⁶⁶.

⁶⁵ Dz.U. R.P. nr 30, 1936, poz. 241. Ogólne zebranie członków gminy wyznaniowej przewidziane było w 3 przypadkach: 1) wyboru hazzanów i szamaszów danej gminy; 2) wyboru delegata na wybór hachana; 3) wyboru członków zarządu gminy wyznaniowej. Prawo głosu na tych zebraniach mieli tylko mężczyźni, członkowie danej gminy, którzy ukończyli 21 rok życia. We wszystkich innych sprawach społecznych, dobroczynnych, kulturalnych itp. w zwoływanych walnych zgromadzeniach uwzględniane były głosy uczestników obu płci. W sprawie terminowości wyboru duchownych pozostawiono rozwiązania z dawnego ustawodawstwa rosyjskiego, tzn. wybór bezterminowy – dożywotnio. Ustawa wprowadziła silniejszą pozycję prawną hachana, który skupiał władzę wykonawczą, prawodawczą i sądowniczą. Organem doradczym hachana był Karaimski Zarząd z siedzibą w Trokach, zwoływany przez hachana w miarę potrzeby i obradujący pod jego kierownictwem. Zarząd składał się z dwóch członków mianowanych i odwoływanych przez hachana spośród urzędujących hazzanów.

⁶⁶ H. Świątkowski, *Wyznania religijne...*, s. 137. Na czele gminy wyznaniowej stał hazzan, którego zastępcą i pomocnikiem był szamasz; obydwójce wybierani byli przez członków karaimskiej gminy wyznaniowej, a zatwierdzani przez hachana. Z kolei pomocnikami szamaszów byli ochuwczowie, których mianował hachan. Przed zatwierdzeniem na stanowiskach hazzanów i szamaszów hachan upewniał się każdorazowo u właściwego wojewody, iż władze państwowe nie wnoszą sprzeciwu wobec kandydata.

Zgodnie z procedurą prawną sądownictwo w sprawach o unieważnienie i rozwiązanie małżeństwa sprawował hachan, przy czym kontrolę w tej dziedzinie posiadał prokurator sądu okręgowego. Hazzanowie prowadzili też księgi stanu cywilnego pod kontrolą władz administracyjnych. W obrębie danej gminy wyznaniowej majątkiem należącym do Karaimskiego Związku Religijnego, jego kienesami i cmentarzami zarządzał pod nadzorem hazzana zarząd karaimskiej gminy wyznaniowej (5 wybieralnych członków.). Regulował wszystkie te przepisy Statut Karaimskiego Związku Religijnego, uznany rozporządzeniem Rady Ministrów z 26 VIII 1936 r.⁶⁷ Najwyższy zwierzchnik Karaimów mieszkał w Wilnie, a swój „konsystorz” miał w Trokach.

W okresie międzywojennym na terenie Litwy, oprócz Poniewierza, znalazły się takie ośrodki karaimskie, jak: Paswalys czy Tałaczkany. Natomiast w Polsce głównymi ośrodkami karaimskimi były: Troki, Wilno, Łuck i Halicz. Ośrodki karaimskie były też w: Kairze (ok. 700 rodzin), Konstantynopolu (ok. 50 rodzin), Paryżu (150 rodzin), czy Berlinie (18 osób). Ogółem przypuszcza się, że w tym na świecie czasie żyło ok. 22 tys. Karaimów⁶⁸.

W tym też czasie uaktywniła się działalność kulturalna Karaimów. Do wielkich przedstawicieli należy zaliczyć m. in. takie postacie, jak: Józef Łobanos czy Aleksander Mardkiewicz⁶⁹. W latach 1924–1939 wydano w Wilnie 12 zeszytów *Myśli Karaimskiej* (przekształcona w 1948 r. w *Przegląd Orientalistyczny*), a w latach 1931–1938 w Łucku ukazało się 12 numerów pisma *Karaj Awazy* (*Głos Karaima*). Z kolei w Trokach w latach 1930–1934 ukazały się 3 numery *Dostu Karajny* – *Przyjaciel Karaima* w języku polskim i karaimskim, a w Poniewierzu (Litwa) czasopismo *Onarmach* (*Odrodzenie*). W 1932 r. powstało Towarzystwo Miłośników Historii i Literatury Karaimskiej. Zaczęto budować także muzeum w Trokach. Tam też działały amatorskie zespoły teatralne. Powołano do

⁶⁷ Dz. U. R.P. nr 72, 1936, poz. 518.

⁶⁸ J. Dębiński, *Karaimska mniejszość...*, s. 11.

⁶⁹ W. Zajączkowski, *Łobanos Józef*, [w:] PSB, t. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 369; tenże, *Mardkiewicz Aleksander*, [w:] PSB, t. 19, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 617–618. Józef Łobanos, ur. 1878 r. w rodzinie karaimskiej, w 1928 r. otrzymał nominację na stanowisko hazzana (proboszcza) w Wilnie. Pełnił też funkcję nauczyciela religii i języka karaimskiego w miejscowych szkołach. Zorganizował Koło Miłośników Języka Karaimskiego. Ustąpił z funkcji hazzana wileńskiego w 1938 r., przyjąwszy w 1939 r. aż do wybuchu II wojny światowej funkcję hazzana w Łucku. Jego dziełem był przekład na język karaimski „Pana Tadeusza”. Zmarł w 1947 r. Związany z Łuckiem Aleksander Mardkiewicz ogłosił w tym mieście drukiem 11 swoich publikacji.

życia organizację młodzieżową „Bir-Baw” skupiającą całą młodzież karaimską w Trokach. Powstało kółko sportowe pod nazwą „Karaj Idman Birligi” (KIB). Ukazywały się książki takich pisarzy, jak: Sergiusz Rudkowski z Łucka, Mikołaj Tinfawicz, Zarach Zarachowicz z Halicza, Szymon Firkowicz, Józef Łobanos, Jakub Malecki czy Owidiusz Pilecki⁷⁰. Na uwagę zasługują też organizowane w tych latach pod kierunkiem uflu hazzana S. Firkowicza odczyty popularnonaukowe z zakresu historii, literatury, języka, a niekiedy też agrotechniki przy współudziale prof. T. Kowalskiego, wygłaszane przez niego w języku karaimskim⁷¹. Począwszy od 1929 r., wczesną jesienią organizowano karaimskie „Orach Toju” (Święto Żniw). Każdego roku z okazji Święta Niepodległości, jak też w inne święta państwowe odbywały się uroczyste nabożeństwa w kienesie z udziałem władz państwowych⁷².

W Trokach, jako głównym ośrodku karaimizmu, znajdowała się szkoła parafialna. Zajęcia odbywały się po południu i sprowadzały się w głównej mierze do odczytywania tekstów biblijnych, a także do ich tłumaczeniu na język karaimski. Oprócz przedmiotów religijnych czytano też utwory z literatury świeckiej. Uczniowie szkoły parafialnej zobowiązani byli do uczęszczania codziennie rano i wieczorem na nabożeństwa do świątyni⁷³.

Nie wytworzyli jednak Karaimi, zarówno ci, którzy mieszkali w Polsce, jak i mieszkający na Litwie i w innych miejscach, jakiegoś własnego typu budownictwa. Ich drewniane kienesy w Trokach czy Łucku przypominały katolickie kościoły. Jedynie kiesa halicka (wzniesiona w 1830 r.) i wileńska (ukończona w 1923 r.) wzorowana jest na świątyniach krymskich.

Domy, chociaż skupiały się na jednej ulicy, to zasadniczo nie różniły się od innych zabudowań.. Wyjątkiem są drewniane domy w Trokach (154 osoby), zbudowane na kamiennej podmurówce, w konstrukcji zrębowej, przeważnie z dachem dwuspadowym, szczytem do drogi i z po-

⁷⁰ G. Pelczyński, *Karaimi...*, s. 25; A. Sulimowicz, *Karaimi w Polsce...*, s. 29. Do wybitnych działaczy kulturalnych należy zaliczyć Aleksandra Mardkowicza, Seraja Szepszała, Tadeusza Kowalskiego, czy Feliksa Mickiewicza. Na uwagę zasługuje też wspomniany już wyżej J. Łobanos, który przetłumaczył pięć ksiąg „Pana Tadeusza”

⁷¹ A. Dubiński, *Z życia Karaimów trockich...*, s. 37–38. W okresie wakacji letnich przyjeżdżała do Trok pod koniec lat 30. XX w. młodzież zamieszkała w Poniewierzu i Kownie. Urządzano spotkania przy ognisku i zabawy.

⁷² Tamże, s. 38–39.

⁷³ Tamże, s. 34.

trójnym oknami. Ściana szczytowa z trzema oknami ma przypominać zamek księcia Witolda, który z każdej strony miał mieć też trzy okna⁷⁴.

Trudne chwile Karaimi przeżyli w czasie okupacji hitlerowskiej. Udało im się jednak uniknąć losu Żydów; chociaż łatwo można było ich zaliczyć do ludności żydowskiej, gdyż w liturgii posługiwali się częściowo językiem hebrajskim. Od zagłady uratowała ich tzw. „ekspertyza” do spraw rasowych przeprowadzona przez III Rzeszę w 1938 r., która jednak nie uznała Karaimów za Żydów. Potwierdzać ją miały także badania konsultowane z polskim antropologiem Janem Czekanowskim w 1942 r., który uznał Karaimów za naród turecki⁷⁵.

Po zakończeniu działań II wojny światowej na terytorium państwa sowieckiego pozostawało przypuszczalnie aż do końca lat 70. XX w. ok. 500 Karaimów; chociaż nie brak zdań, iż społeczność ta mogła liczyć nawet ok. 4,5 tys. wyznawców⁷⁶. Władza sowiecka, walcząc z każdą religią, nie pominęła również tej grupy wyznaniowej. Ich życie religijne jeszcze w początkach lat 80. XX w. ograniczało się tylko do wspólnoty rodzinnej. Szczególnych represji doznali Karaimi w Haliczu, gdzie władze sowieckie w 1960 r. rozebrały kienesę, a na jej miejscu wybudowały dom mieszkalny. Niektórych Karaimów (ok. 150 osób), zaraz po zakończeniu II wojny światowej, repatriowano do Polski (osiedlili się w: Warszawie, Trójmieście, Wrocławiu, Opolu, Krakowie i Szczecinie). Tak też było po 1956 r. W grudniu 1946 r. odbył się we Wrocławiu zjazd młodzieży karaimskiej, na którym podjęto szereg decyzji⁷⁷. W Polsce na

⁷⁴ G. Pelczyński, *Karaimi...*, s. 69–71; B. Janusz, *Karaimi w Polsce*, Kraków 1927, s. 75–76. Niespotykanym w domach słowiańskich sprzętem jest karaimska kolebka, gdzie pośrodku materaca jest otwór z nocnikiem, dzięki któremu dziecko nigdy nie ma mokro. Karaimi różnili się wyglądem od ludności, pośród której żyli. Byli na ogół niskiego wzrostu (162 cm) i mieli skłonność do otyłości. Ubierali się jak wszyscy mieszkańcy, z wyjątkiem nakrycia głowy, ponieważ mężczyźni nosili krymki – karakułowe czapki o kształcie ściętego stożka. Za swoją narodową potrawę uważają *kybyn*, czyli pieczony z drożdżowego ciasta pieróg o kształcie półksiężyca (10–15 cm) i nadziewany drobno pokrojona baraniną. Jesienią w Trokach organizowane są dożynki – *Orach Toju*.

⁷⁵ M. Reicher, *Sur les groupes sanguines des Caraimes de Troki et de Wilno*, „Antropologie” nr 10, 1932, s. 269–267; J. Czekanowski, *Z zagadnień antropologii Karaimów*, „Myśl Karaimska” nr 2, 1947, s. 6; H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe...*, s. 233.

⁷⁶ G. Pelczyński, *Karaimi...*, s. 30–31. Kienesę w Trokach jeszcze w latach 80. XX w. obsługiwał hazzan Szymon Firkowicz (zm. 1982), a w Haliczu hazzan Mojżesz Szulimowicz. Sprzęty liturgiczne przed rozebraniem świątyni w Haliczu w części zdołano wynieść w nocy, które ofiarowano w 1993 r. dla otwartej kienesy w Wilnie, a ołtarz przeniesiono do Eupatorii.

⁷⁷ Tamże, s. 29 Z inicjatywy Karaimskiego Związku Religijnego w latach 1945–1947 wychodziły zeszyty *Myśli Karaimskiej* i czasopismo *Salnyszmyz*.

czelę Karaimskiego Związku Religijnego stanął mieszkający na Litwie hachan Seraj Szapszał. Warto pamiętać, że polskie władze komunistyczne sytuację prawną Karaimów uregulowały dopiero 10 V 1974 r. Na mocy nowego statutu uznanego przez Urząd do Spraw Wyznań władzę zwierzchnią w Związku miał sprawować Karaimski Zarząd Duchowny na czele z prezesem, natomiast przewodniczącym Związku został Szymon Pilecki, a sekretarzem Aleksander Dubiński. W ramach Związku do dzisiejszego dnia istnieją trzy gminy, w: Warszawie, Gdańsku i Wrocławiu i liczą 116 wiernych⁷⁸. Inną organizacją skupiającą dziś Karaimów w Polsce jest Związek Karaimów Polskich RP, kierowany przez Mariolę Abkowicz⁷⁹.

Dopiero w latach 70. XX w. pojawiło się nowe pokolenie z silną potrzebą integracji i podtrzymywania tradycji dostosowanej do nowych realiów. Podjęto wtedy próbę odnowienia więzi społecznych na organizowanych w Warszawie zjazdach. Zorganizowany w październiku 1975 r. zjazd zgromadził ok. 110 osób. Na szczególną uwagę zasługuje spotkanie młodzieży karaimskiej i tatarskiej w okolicy Sokółki, jakie miło miejsce w 1978 r. Mówiąc o spotkaniach nie można zapomnieć i o tym z 1988 r. z udziałem Karaimów z Litwy⁸⁰.

Zjazd w 1988 r., na którym gościli przybysze z Litwy, był bodźcem do zorganizowania w Trokach w dniach 19–20 sierpnia 1989 r. spotkania, na który przybyli, oprócz obywateli Polski, Karaimi z wielu miejsc ZSRR: Moskwy, Leningradu, Kijowa, Charkowa, miast Krymu, Ałma-Aty i wielu innych. Zebrało się ponad 400 osób. Większość z nich po powrocie do domów, korzystając z odwilży i pierestrojki, zaczęła stawa-

⁷⁸ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe...*, s. 234. Statut stanowił, że KZR w PRL jest w swym ustroju i zarządzie samodzielny, niezależny i rządzi się własnymi przepisami religijnymi. Najwyższą władzę miał Krajowy Zjazd Delegatów Dżymatów, na który każdy dżymat wybiera dwóch delegatów.

⁷⁹ G. Pelczyński, *Karaimi...*, s. 31.35; H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe...*, s. 233; *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2005*, Warszawa 2005, s. 218. W celu odrodzenia karaimizmu warszawski Karaim Marek Firkowicz wydał jeden numer periodyku dla młodzieży karaimskiej pt. „Coś”

⁸⁰ A. Dubiński, *Karaimi...*, k. 766. W Polsce po przemianach ustrojowych w 1989 r. Karaimi są najmniej liczną mniejszością etniczną i jednocześnie wyznaniową. Powstałe po II wojnie światowej polskie ośrodki karaimskie, znajdują się w takich okręgach naszego kraju, jak: Warszawa i okolice, Wybrzeże, Dolny Śląsk i Kraków. Jedynym wydawanym od 1988 r. pismem było „Coś” przemianowane później na „Awazymyz” – „Nasz Głos” Wydanych kilka jego numerów spotkało się z bardzo ciepłym odzewem i zainteresowaniem społeczeństwa karaimskiego w Polsce, na Litwie, Ukrainie, w Rosji, Kanadzie i USA.

rzyszać się w organizacjach karaimskich. Odważyli się również podjąć próbę odtworzenia społeczeństwa, które wymazane zostało z kart historii po I wojnie światowej

Nie ulega wątpliwości, że zjazdy te spełniały doniosłą rolę, stwarzając możliwość spotkań krewnych i znajomych zamieszkałych w odległych od siebie miejscowościach, a młodszym wręcz pozwalały poznać się ze sobą w atmosferze (snutych przez starszych) wspomnień dawnej świetności i doszukiwania się wspólnych przodków i stopnia pokrewieństwa. Wygłaszano referaty i dyskutowano o historii, religii, etyce, kulturze, tradycjach, omawiano przebieg różnych świąt i związanych z nimi typowych potraw, inscenizowano scenki obyczajowe. Podczas tych spotkań starano się podawać potrawy tradycyjnej karaimskiej kuchni, z kybynami na czele.

Działalność Karaimów na płaszczyźnie ekumenicznej uaktywniła się w II połowie XX w. Z tej to okazji w 1987 r. odbył się w Pieniężnie „Dzień Karaimski” połączony z sesją naukową. Podobna impreza pod nazwą „Karaimi – wkład w dzieło pokoju i tolerancji” z inicjatywy Światowej Konferencji Religii dla Pokoju miała miejsce w 1996 r. w Warszawie. Z kolei w dniach 19 -21 IX 2003 r. w stolicy odbyły się *Karaj Kiuńlari - Dni Karaimskie* oraz międzynarodowe seminarium pt. *Dziedzictwo narodu karaimskiego we współczesnej Europie*, a także posiedzenie Międzynarodowego Instytutu Karaimów Krymskich, powstałego w 2003 r. w USA Na uroczystości przybyli Karaimi z Litwy, Ukrainy, Rosji, Francji USA⁸¹.

Polscy Karaimi w ostatnich latach odwiedzali także społeczności karaimskie Eupatorii, Semferopola, Bachczysaraju i Teodozji, brali również udział w obozie w starej twierdzy karaimskiej Dżuft Kale. W latach 1998 - 2001 dzieci karaimskie z Polski wyjeżdżały na letnie imprezy i obozy dziecięce organizowane w Trokach i ich okolicach. W 2001 r. dzieci uczestniczyły w warsztatach malarskich zorganizowanych w Trokach na terenie Trockiego Historyczno-Narodowego Parku Kultury, a efektem tych warsztatów było przedstawienie oraz wystawa prac o tematyce karaimskiej w Litewskim Sejmie⁸².

⁸¹ G. Pełczyński, *Karaimi...*, s. 33.35–36.

⁸² J. Dębiński, *Karaimska mniejszość...*, s. 13. Warto pamiętać, że Karaimi polscy często również goszczą u siebie, przy mniej formalnych okazjach, Karaimów z Litwy, Ukrainy, Rosji, Francji i Australii. Spotkania te zawsze są płaszczyzną do wymiany informacji o bieżących sprawach nurtujących tą niewielką społeczność.

Swoiste odrodzenie przeżywają obecnie Karaimi krymscy, jak również Karaimi litewscy w Trokach. U tych ostatnich szczególnie w 1997 r. obchodzono uroczyste 600-lecie przybycia Karaimów na Litwę. Obecnie działają tam dwie organizacje karaimskie: Towarzystwo Kultury Karaimskiej, którym kieruje Karina Firkowicz oraz Religijne Stowarzyszenie Litewskich Karaimów na czele z hazzanem Józefem Firkowiczem. Wszystkie te stowarzyszenia reprezentują grupę etniczną i religijną liczącą ok. 250 osób⁸³.

Obecnie działające oraz znaczące ośrodki karaimskie wraz z czynnymi kienesami, to: Troki, Wilno, Eupatoria (Krym), Semferopol, Bachczysaraj, Teodozja. Nie można też zapomnieć o istnieniu gmin i ośrodków karaimskich w: Rosji, Polsce, Ukrainie, Francji, USA, Kanadzie Izraelu, Turcji, Egipcie, Syrii, Australii czy Iraku (Hitt)⁸⁴. Do naszych czasów zachowały się też karaimskie cmentarze, jak np. w Trokach, Haliczu, Wilnie, Warszawie⁸⁵.

Większość z Karaimów oprócz miejsca, na którym żyje, ma jeszcze swoją jakąś małą, „prywatną” ojczyznę, którą jest Krym. Żywią też Karaimi wielki szacunek do Ziemi Świętej, gdzie powstała Biblia oraz do Jerozolimy, gdzie znajduje się najstarsza kienesa na świecie.

⁸³ G. Pełczyński, *Karaimi...*, s. 34–35.

⁸⁴ B. Wodecki, *Judaizm i inne religie w Izraelu*, [w:] *Problemy społeczno-religijne świata na progu trzeciego tysiąclecia*, red. W. Lizak, E. Śliwka, E. Haliżak, L. Łukaszuk, Warszawa–Krynica Morska 2002, s. 226; *Karaimi*, [w:] *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 3, Warszawa 1996, s. 272; I. Jaroszyńska, *Skupiska karaimskie poza Polską*, [w:] *Karaimi...*, s. 51–54. Największe skupiska Karaimów, to: Izrael (Aszkod, Beerszeba i Ramla), Rosja (Jezioro Ładoga, Wyspy Sołowieckie), USA, Kair. Głównym ośrodkiem semickiego nurtu karaimskiego jest Izrael.

⁸⁵ J. Dębiński, *Karaimska mniejszość...*, s. 13; A. Dubiński, *Karaimi...*, k. 766. W Warszawie znajduje się jedyny w Polsce karaimski cmentarz założony w II połowie XIX w.

The Karaimes in Lithuania and in Poland

Summary

The Karaim religion originated, similarly to Christianity and Islam, from Judaism. Its beginnings go back to the 7th century A.D., when amongst the Babylonian adherents of Judaism (today Iraq), who were under the rule of the Abbasid caliph Abu Ja'far al-Mansur, there appeared opposition against Judaism, centered around Annan Ben David of Basra (754–775). The opposition stood up to the growing attachment to the Talmud. Its members were first called the Annanites or Bene Mikra, that is, the "Sons of the Order" or the "Sons of the Holy Scripture" While for the Jews, the Talmud has the greatest legislative value, for the Karaites it is a code of hatred, not law. It can be said that Karaism recognizes only the authority of the Hebrew Bible and rejects the Talmud. The Karaites believe in God, whose law cannot be changed or supplemented. The paper presents the history of the Karaimes in Poland.